

KAI KURIOS DIFERENCIJUOTO MOKYMO ORGANIZACINĖS FORMOS

J. LAUŽIKAS

Pastaruoju metu vis gyviau keliamos diferencijuoto mokymo problemos. Pripažįstama, kad, ugdant visapusišką asmenybę, svarbu kuo pilniau išvystyti individualias kūrybines savybes ir saugotis niveliacijos. Daugelyje kraštų įvairiomis formomis vykdoma mokymo diferenciacija. Todėl čia norime žvilgtelėti į kai kurias labiau žinomas praeityje diferencijuoto mokymo organizavimo formas.

Mokyklos istorija rodo, jog diferencijuotas mokymas buvo žinomas ir ankstyvojoje klasinėje visuomenėje. Nuo pat seniausių laikų viešpataujančioji klasė turėjo atitinkamą mokymo ir auklėjimo sistemą savo vaikams paruošti. Kapitalistiniuose kraštuose, net ir vadinamosios demokratijos laikais, viešpataujančiosios klasės išlaiko atskirą savo vaikų mokymo sistemą, besiremiančią klasine diferenciacija.

Nuo Prancūzų buržuazinės revoliucijos laikų svarbus demokratiškas slauksnių siekimas — vieningosios mokyklos sistemos sukūrimas. Jie kėlė reikalavimus, kad visiems vaikams, nepaisant jų kilmės, turto, rasės, religijos ir kitų skirtumų, būtų bendra pagrindinė mokykla, kuria vieningai remtųsi kiti mokyklų tipai, kad ji būtų visiems prieinama ir be aklaviečių. Kai kuriose valstybėse, kaip Skandinavijos šalyse, Vokietijoje, Šveicarijoje, Austrijoje ir kt., jau XIX a. bu-

vo pradėdama įgyvendinti privaloma pradinė mokykla, kuria rėmėsi vidurinė mokykla. Tiesa, kai kur tik pirmosios keturios klasės buvo bendros, o toliau jau ėjo atskirai aukštesnės ir liaudies mokyklos. Privalomą mokyklą daugiausia lankė liaudies vaikai, o turtingesnieji bei kilmingieji išlaikė atskiras privatus mokyklas.

Nustačius vaikų privalomo mokymo metus ir mokymo programą, paaiškėjo tai, kad ne visi vaikai vienodai gali mokytis ir išeiti nustatytą programą. Atsiranda tam tikras skaičius vaikų, kurie neįsisavina skirtos programos, lieka antriems metams ir, sulaukę nustatytos mokyklos amžiaus ribos, išeina iš mokyklos, jos nebaigę. Paaiškėjo, kad privalomo mokymo sistemoje esama trūkumų: a) išėję iš mokyklos, jos nebaigę, jaunuoliai negali visiškai atitikti kapitalistinio gyvenimo reikalavimų, b) tokie mokiniai, kurie buvo paliekami antriems metams, pergyvena tam tikras psichines traumas, atsiliepiantįs jų psichiniam vystymuisi ir tolesnei veiklai. Taigi greta socialinės ir profesinės diferenciacijos problemos iškyla ir protinio vystymosi bei gabumų skirtumų klausimas.

Siekiant duoti tvirtesnius mokslo žinių pagrindus, atsiliekantiems kuriamos baigiamosios klasės. Į jas surenkami tie mokiniai, kuriems už metų sukanka nustatytas privalomo mokymosi amžius ir

kurie galės iš mokyklos išeiti. Be to, paaiškėjo, jog liaudies mokyklose yra vystymosi požiūriu atsilikusių vaikų, visai negalinčių mokytis su kitais. Todėl ir pradedama išskirti protiškai atsilikusius į atskiras pagalbines klases arba atskiras specialiąsias mokyklas. Tačiau nei baigiamosios, nei pagalbinės klasės (mokyklos) neišsprendė mažesnių gabumų ir atsiliekančių vaikų mokymo bei jų antramečiavimo problemos. Buvo ieškoma būdų, kaip diferencijuoti mokymą privalomojo mokymo ir liaudies mokyklų sistemoje.

Vienas pirmųjų ir labiausiai žinomų diferencijuoto mokymo bandymų — *Manheimo* mokyklinė sistema (*Vokietijoje*). Šio amžiaus pradžioje *Manheimo* mokyklų inspektorius *A. Zikingeris* sudarė didiesiems miestams tokią mokymo sistemą, kurioje vaikai suskirstomi į atskiras klases pagal gabumus, tiksliau, pagal mokymosi sugebėjimus. Po pirmųjų bendrojo mokymo metų mokiniai, neįsisavinę pirmosios klasės kurso programos dėl protinio vystymosi atsilikimo, pervedami į pagalbines klases (*H-Hilfsklasse*), o kiti, kurie tik dėl įvairių kitų priežasčių atsiliko, pervedami į vadinamąsias skatinamąsias klases (*F-Förderklasse*). Pastarosiose klasėse būna mažesnis mokinių skaičius (30). Jiems teikiamas papildomas maistas bei pagerinamos higieninės sąlygos. Be to, naudojami palengvinto mokymosi metodai, paliekant tą pačią mokymo programą. Šioje klasėje padarę žymesnę pažangą, mokiniai pervedami vėl į pagrindinę klasę (*A*), o silpnesni lieka čia mokytis ir toliau. Bet iš tikrųjų *F* klasės mokiniai daugiausia ir toliau mokosi tose klasėse, tik nedaugelis pereina į pagrindines klases, kuriose antramečių nebūna, kadangi palikti antriems metams mokiniai pervedami į *F* klases. Šiose (*F*) klasėse daugumas mokinių jau mokosi be antramečiavimo. Pavyz-

džiui, 1912/13 m. m. 63% *F* klasių mokinių baigė VIII kl. be antramečiavimo. Pradinių klasių patys gabiausi mokiniai, baigę antrą klasę, pervedami į lygiagrečią klasę (*S — Sprache*), kurioje dar moko užsienio kalbos. Tuo būdu susidaro trys pagrindiniai srautai: *S*, *A*, *F*, kuriuose einama ta pati liaudies mokyklos programa. Iš ketvirtos *S* klasės tiesiog galima stoti į vidurinę mokyklą (gimnaziją arba realinę mokyklą), tuo tarpu iš *A* ir *F* srautų patekti į vidurinę mokyklą sunkiau. Gyvenime būna lygios teisės baigusiems bet kurį liaudies mokyklų srautą.

Daugumas mokinių pagal tą sistemą mokėsi *A* klasėse. Pavyzdžiui, 1910 m. iš 36 440 mokinių 77,9% mokėsi *A* kl., 12,0% — *F* kl., 2,2% — *S* kl., 0,7% — *H* kl. ir 7,2% bendrosiose klasėse (nediferencijuotose)¹.

Manheimo sistema daugeliu požiūrių buvo vertinama teigiamai, tačiau vis dėlto ji netapo visuotiniu reiškiniu. Be kitų dalykų, nemaža abejonių kėlė mokinių paskirstymas į klases, nes jį daugiausia vykdė mokytojai savo nuožiūra ir tuo pagrindu, kad, jei mokinys paliekamas antriems metams, tai ir keliamas į *F* klasę. O iš ten jis rečiau begrįždavo į *A* klasę. Neretai jis buvo paskiriamas į *F* klasę dėl kokių nors laikinų priežasčių, o tuo jau būdavo uždedamas negabumo ženklas, kuris galėjo likti visam gyvenimui. Iš tikrųjų spręsti apie mokinių gabumus galima tik objektyviu moksliniu pagrindu, kurio ne tik mokyklos praktika, bet ir mokslinė psichologija dar neturėjo.

Įgyvendinant vieningosios mokyklos principą, ir kapitalistiniuose kraštuose laikomasi pažiūros, jog bent pirmuosius kelerius metus visi vaikai turėtų mokytis kartu, kol aiškiau išryškėtų jų gabumai. Teoriškai teigiama, jog greta vidutinių gabumų vaikų, kurių, žinoma, dauguma, yra tam tikra dalis menkų gabu-

¹ *A. Sickinger, Arbeitsunterricht, Einheitsschule, Manheimer Schulsystem, Leipzig, 1920.*

mų (žemiau vidutinių normų) ir didesnių gabumų vaikų, pralenkiančių vidutinius. Jeigu pirmosiose klasėse gali mokytis visi kartu, tai aukštesnėse klasėse reikia juos diferencijuoti į tris pagrindinius srautus. Laikoma esant tikslinga diferencijuoti mokinius nuo 10—11 m. amžiaus dviem požūriais: iš vienos pusės, reikia duoti laisvą kelią gabiesiems, kad jie galėtų geriau išvystyti savo gabumus bei talentus ir pasiruošti svarbiam darbui, antra vertus, šio amžiaus vaikų gabumai būna aiškiau išryškėję ir mažesnis pavojus suklysti. Taip pat teigiama, kad mažesnių gabumų (žemiau normos) vaikams geriau sudaryti sąlygas mokytis pagal jų sugebėjimus, apsaugant nuo žalingo perkrovimo ir ant-ramečiavimo.

Pažymėtina 1907—1911 m. šia kryptimi sudaryta Šarlotenburgo sistema, kur liaudies mokyklos vaikams nuo V kl. greta normalių klasių (N) buvo steigiamos A klasės gabiesiems, B klasės negabiems ir H (pagalbinės) klasės protiškai atsilikusiems. Nustatytas toks mokinių skaičius klasėse: N — 44, A — 41, B — 26 ir H — 19. Mokiniai pasiskirsto tokiu santykiu: N klasėse — 89—93 %, B — 4—6 %, A — 2—3 % ir H — 1—1,5 %. A klasių mokiniams yra laisvas kelias į aukštesnę mokyklą, tuo tarpu N ir B klasių mokiniams reikia dar mokytis liaudies mokykloje².

Palyginus Šarlotenburgo sistemą su Manheimo, išryškėja ta pati pagrindinė diferenciacijos tendencija: iš vidutiniųjų atskirti gabiausius ir atsiliekančius vaikus, sudarant jiems atitinkamas mokymo sąlygas. Iš bendrųjų klasių išskiriamas palyginti mažas mokinių skaičius, ir tik nuo 11 metų. Vadinasi, diferencijuojami jau aiškiai išsiskiriantys protinio vystymosi požūriu vaikai: talentingi ir visiškai negabūs. Apie 90 % mokinių lieka bendrojoje klasėje.

Sprendžiant mokymo diferenciacijos problemą, išskyla trys svarbiausi uždaviniai: a) atrinkti ir paruošti vaikus pagal visuomeninio gyvenimo poreikius, b) sudaryti vaikams sąlygas vystytis ir pasiruošti gyvenimui pagal individualius sugebėjimus bei polinkius ir c) racionalizuoti mokinių mokymosi ir mokytojų mokymo jėgas bei laiką.

Jaunimo ruošimo diferenciacija pagal gyvenimo poreikius ir veiklos sritis plečiasi ir gilėja atitinkamai su gamybos jėgų vystymusi. Paprastų darbininkų, kvalifikuotų ir inteligentiškų darbuotojų kategorijos savo ruožtu vis smulkiau skaidomos. Daugelyje kraštų ilgą laiką vyravo tokia pagrindinė mokyklų diferenciacija: nuo 10—11 m. vaikai buvo skirstomi į du pagrindinius srautus — į mokyklas, atskirai ruošiančias inteligentiškoms ir atskirai darbininkiškoms profesijoms.

Jeigu dar iki XX a. inteligentiškoms profesijoms ruošiančios mokyklos buvo skirstomos į klasikines ir realines, tai XX a. vis labiau aiškėja smulkesnės diferenciacijos reikalas. Realiniai mokslai tiksliau diferencijuojami į atskiras grupes: biologijos, chemijos, fizikos, matematikos, technikos. Taip pat ir humanitariniai mokslai griežčiau skaidomi į klasišinius, nacionalinės kultūros, naujųjų kalbų, meno ir kt. Vadinasi, kyla realus poreikis pradėti jaunimą rengti atitinkamomis kryptimis dar vidurinėje mokykloje. Ryškėja dvi pagrindinės tendencijos. Jei iki 10—11 m. vaikai mokomi dar nediferencijuotai, tai nuo tų metų pirmajame etape daroma diferenciacija pagal bendruosius gabumus į inteligentiškų ir darbininkiškų profesijų kryptį, o antrajame etape, maždaug nuo 14—15 m., vadinasi, baigiant paauglystės amžių, daroma smulkesnė diferenciacija pagal profesinius polinkius bei interesus.

² J. Wyenberg, Die Organisation des Volksschulwesens auf differentiell-psychologischen Grundlage, Leipzig, 1918.

Pirmajame etape vaikų paskirstymas į pagrindinius mokyklų tipus sprendžiamas trejopu būdu: a) pagal pačių tėvų pasirinkimą, dažniausiai socialinės padėties bei turto pagrindu, b) pagal mokytojų sprendimą vaikų bendrųjų gabumų požiūriu, remiantis mokymosi bei egzaminų pažymiais ir c) pagal psichologinių tyrimų bei psichodiagnostikos duomenis.

Kai kuriuose kapitalistiniuose kraštuose, atrenkant vaikus į mokyklas, griežtai laikomasi tėvų socialinės padėties bei turto pagrindo. Paprastai turtingieji tėvai savo vaikus nevaržomai siunčia į aukštesnio tipo mokyklas ir nukreipia juos į inteligentiškas profesijas, nepaisydami vaikų gabumų arba polinkių. Tačiau, plintant demokratiniams santykiams, vaikų paskirstymas į mokyklas pagal socialinę tėvų padėtį bei turtą susilaukia vis didesnių prieštaraščių. Vis gyviau keliama reikalavimai duoti kelią į mokslą visiems vaikams atitinkamai pagal jų gabumus.

Viena pirmųjų ir daugiausia išplitusių prielaidų, kaip nukreipti mokinius į tam tikras mokyklas, yra pagal mokinių mokymosi bei egzaminų pažymius. Dažniausiai remiamasi stojamųjų egzaminų į atitinkamą mokyklą pažymiais arba specialiais mokinių žinių bei sugebėjimų tyrimų duomenimis. Plečiantis eksperimentinei ir diferencinei psichologijai ir atrenkant mokinius, vis daugiau bandoma remtis psichologiniais mokinių gabumų bei polinkių tyrimais. Naudojami atitinkamai perredaguoti Binė standartiniai ir įvairūs kitokie testai.

Kai kurių kraštų (pvz., Anglijos) liaudies mokyklose ir pirmųjų klasių mokiniai buvo skirstomi į A, B, C srautus. Tada į vidurinę mokyklą paprastai patekdavo A ir kai kurie B srauto mokiniai. Nors buvo teigiama, jog, įvedus psichologinius tyrimus (testus), atranka daroma pagal mokinių gabumus, o ne įgytas žinias, tačiau iš esmės testų sprendime daugiausia buvo remiamasi

kalbos ir matematiniais sugebėjimais, kurie daugiausia išugdomi, vykstant mokymo procesui.

Liaudies mokyklos mokytojai, numatydami kandidatus aukštesnei mokyklai, dažniausiai paiso mokinių sugebėjimo mokytis pagrindinius dalykus ir tuo požiūriu rašo jų charakteristikas bei nukreipia į atrankos komisiją. Tokių sugebėjimų pagrindą dažniausiai sudaro dar ikimokykliniais metais įgyjamas kalbos bei aplinkos pažinimo lobynas. Taigi vadinamoji gabiųjų vaikų psichologinė atranka daugiau grindžiama aplinkos pažinimo bei kalbos vystymosi ypatybėmis, o ne esminiais vaiko gabumais.

Austrijos, ypač Vienos, mokyklose mokymo diferenciacija ir psichologinė mokinių atranka buvo įvesta ryšium su vykusiomis mokyklos reformomis po pirmojo pasaulinio karo. Vadovaujantis prielaida, jog vaikai vystosi ir mokosi skirtingu tempu, dar pirmosiose klasėse mokiniai buvo atitinkamai skirstomi į atskirus A, B (kartais ir C) srautus. Atskiruose srautuose ta pati mokymo programa buvo einama skirtingais metodais. Baigę pagrindinę keturių klasių mokyklą, visi mokiniai ėjo į vidurinę, tačiau čia pagal mokinių bendruosius gabumus buvo daroma atranka į A, B ir C klases. Be pagrindinių mokymo programų, A klasėse buvo kai kurių dalykų išplėtos programos ir įvesti papildomi dalykai (užsienio k.). Tuo būdu A klasių mokiniams buvo sudarytos sąlygos baigus lengviau įstoti į aukštesnę mokyklą.

Visa tai rodo, jog mokymo diferenciacijos idėja prieš antrąjį pasaulinį karą daugelyje kraštų buvo tam tikrais būdais vienur nuo pirmųjų, kitur nuo penktųjų klasių įgyvendinama.

Turinciose senas diferencijuoto mokymo tradicijas Anglijoje ir JAV kuriamos naujos, besivystantį kapitalistinį visuomenės gyvenimą daugiau ar mažiau atitinkančios jo formos.

Pažymėtinas Anglijos mokyklų 1944 m. aktas, kuriuo buvo nustatytas privalomas mokymas pradinėje ir vidurinėje mokykloje iki 15 metų. Šis aktas ne tik duoda teisę, bet ir įpareigoja visus vaikus mokytis vidurinėje mokykloje. Tuo būdu, jis visiems atveria laisvą kelią į vidurinį mokslą: pradinėje ir vidurinėje mokykloje yra bendras visų vaikų mokymas. Tačiau šiuo įstatymu paliekama privačių mokyklų (public school) sistema, kuria turtingieji laisvai gali naudotis. Be to, vidurinės mokyklos skirstomos į atskirus tipus: gramatikos, technikos ir šiuolaikines (modern school). Pradinis mokslas skiriamas 5—11 m. vaikams: 5—7 m. vaikai lanko mažųjų skyrių, o 7—11 m.— pradinės mokyklas, paprastai sudarančias vieną mokyklą. Jau ateinantys iš mažųjų klasių vaikai suskirstomi į atskirus srautus (dažniausiai A, B, C, D; kartais jie žymimi kitomis raidėmis, pvz., X, Y, Z arba L, M, N ir pan.). Į A srautą patenka vaikai, jau moką skaityti, rašyti ir skaičiuoti. Į kitus srautus vaikai skirstomi pagal atitinkamus sugebėjimus bei pasiruošimą. Neretai jau ir mažųjų klasėse 6 m. vaikai suskirstomi į panašius srautus. Kartą patekęs į A ar B srautą, vaikas dažniausiai jau ten ir lieka, kol baigia pradinę mokyklą. Baigus pradinę mokyklą, testais tiriama vaikų bendrieji protiniai gabumai. Kadangi testai daugiausia pagrįsti kalbos išsivystymu ir ryškiau atskleidžia mokinių mokyklinius sugebėjimus, tai A srauto mokiniai gauna aukštesnį įvertinimą, negu B arba kitų srautų mokiniai. Pagal tyrimų duomenis mokiniai skirstomi į atitinkamus vidurinės mokyklos tipus.

Vidurinės mokyklos gramatikos tipas tiesiogiai veda į aukštąsias mokyklas (universitetus), tuo tarpu technikos tipas — tik į kai kurias aukštąsias mokyklas, o iš šiuolaikinės vidurinės mokyklos galima įstoti tik į technikos koledžus arba į fabrikinės-gamybines mokyklas.

Į gramatikos mokyklas priimama apie 20%, į technikos — 8—10% mokinių iš pradinių mokyklų. Vadinasi, apie 70% mokinių iš anksto uždaromos aukštųjų mokyklų durys. Be abejo, tėvai, žinodami, jog jau 10—11 m. (iš dalies jau 6—7 m.) vaikų tolesnė lemtis priklauso nuo tyrimo duomenų, o dažniausiai nuo to, į kokį srautą jie pateks pradinėje mokykloje, stengiasi vaikus taip parengti, kad patektų į A srautą, ir laiko nelaimė, kai į tą srautą nepatenka. Tačiau ne visi tėvai gali tinkamai parengti vaikus, ugdyti jų kalbą bei kitus sugebėjimus, kad jie tinkamai pasiruoštų ir galėtų patekti į gramatikos klases vidurinėje mokykloje.

Pažangioji Anglijos visuomenė ir pažangesni mokytojai vaikų skirstymą į srautus laiko esant neteisingu ir žalingu reiškiniu socialiniu, psichologiniu ir pedagoginiu požiūriais. Toks mokyklų suskaidymas naudingas tik viešpataujantioms klasėms.

Psichologiniu požiūriu žinoma tai, jog nei 7 m., nei 10 m. vaikai savo gabumais negali pilnai pasireikšti; dalis vaikų, ypač gyvenančių blogesnėmis materialinėmis bei kultūrinėmis sąlygomis, vystosi lėčiau, todėl tuo metu daroma atranka negali atskleisti vaikų gabumų, o šiek tiek parodo tik tam tikrą išsivystymo lygį. Taip pat pabrėžtina tai, jog testai daugiau atskleidžia tik tam tikras įgytas žinias bei įgūdžius, bet ne bendruosius vaikų gabumus. Tuo būdu tyrimai testais ir mokinių atranka neturi tikslaus mokslinio pagrindo ir neteisingai praktikuojama kaip objektyvus matas.

Skaidymas į srautus susilaukia rimtos kritikos ir pedagoginiu požiūriu. Mokymo procese daugiausia dėmesio skiriama A srautui, o kiti šiek tiek apleidžiami. Pagal A srautą dažniausiai sprendžiama apie mokyklos pasiekimus. B bei kitų srautų mokiniams slopinamas pasitikėjimas savo jėgomis ir tuo pačiu veržimasis į apibrėžtą tikslą ir t. t.

B. Saimonas nurodo³, jog kova prieš esamą sistemą ir už vieningąją vidurinę mokyklą apima vis platesnius visuomenės sluoksnius. Kai kurių mokyklų vadovai imasi įgyvendinti vieningąją vidurinę mokyklą, sujungdami atskirus mokyklų tipus ir panaikindami srautus. Pavyzdžiu imama Tarybų Sąjungos mokyklinė sistema, kuri yra vieninga, leidžianti ir skatinanti visus vaikus laisvai kopti į mokslo viršūnes. Anglijos vyriausybė, kairiųjų politinių jėgų ir plačiųjų liaudies masių spaudžiama, 1965 m. buvo priversta paskelbti, kad visuotinis mokymas pratęsiamas iki 16 m., trys vidurinės mokyklos tipai reorganizuojami į naują, vadinamosios jungtinės vidurinės mokyklos, tipą.

Nuo 1968 m. pradėta plėsti jungtines mokyklas, kad daugiau vaikų galėtų lankyti vidurinę mokyklą ir pasiruošti aukštajam mokslui. Tačiau dar daugelyje jungtinių mokyklų tebegyvuoja ankstesniųjų tipų srautai.

Visiškai įgyvendinti jungtinę mokyklą, kaip vieningą bendrojo lavinimo mokyklą, kliudo tai, kad anglų mokyklose išgalėjusios klasinės tradicijos ir greta to pedocentrizmo idėjos. Tačiau daugelyje mokyklų vietoje srautų pagal mokinių gabumus pradedama daugiau individualizuoti mokymo procesą. Tuo būdu mokymo diferencijavimas į atskirus kelius bei srautus pakeičiamas diferencijavimu bei individualizavimu pagal mokymo turinį.

Daugelyje Jungtinių Amerikos Valstijų laikomasi S. Torndaiko, L. Termano ir kitų psichologų teiginių apie skirtinius įgimtus vaikų gabumus, praktikuojamas vaikų gabumų tyrimas testais ir skirstymas pagal I Q (inteligencijos arba gabumų koeficientą) į atskiras A, B, C klases. Be visiems privalomų mokymosi dalykų, įvesti pasirinktiniai dalykai pagal mokinių sugebėjimus bei in-

teresus. Be to, plačiai veikia privačios mokyklos, į kurias turtingieji siunčia savo vaikus. Ir nors vidurinė mokykla privaloma visiems, tačiau dalis mokinių išeina iš vidurinės mokyklos jos nebaigę (1964 m. baigė vidurinę mokyklą 66,7% įstojusiųjų į V klasę). Daugiausia išstoja nebaigę neturtingųjų vaikai⁴. Iš viso to aiškėja, jog kapitalistiniuose kraštuose mokymo diferenciacija tarnauja viešpatuojančioms klasėms. Ilgus amžius trukusio mokymo skirstymas pagal vaikų kilmę bei turtą. Vėliau buvo diferencijuojama, remiantis psichiniu vystymusi bei gabumais, tačiau iš esmės skirstymo pagrindas liko tas pats.

Pastaruoju metu daugelyje kraštų įgyvendinama vieningoji mokykla. Vienuose kraštuose yra vieninga 4—5 m. pradinė mokykla, kuria remiasi vieninga nepilna vidurinė mokykla, kituose kraštuose po 7—8 m. liaudies mokyklos pradedama diferencijuoti į vidurinę arba profesinę mokyklą. Vieningoje mokykloje — vieninga mokymo programa ir vieningos visiems vaikams teisės ir pareigos. Vieningoji mokykla visiems vaikams teikia pagrindines mokslo žinias, ugdo vaikus fiziškai ir psichiškai.

Bet vis dėlto bendrojo lavinimo pradžia ir trukmė labai nevienoda. Jei kai kuriuose kraštuose bendras nediferencijuotas mokymas trunka iki 14—17 metų (Tarybų Sąjunga, Lenkija, Japonija, Indija), tai kituose kraštuose, kaip matėme,— vos iki 10—11 metų (Anglija, Prancūzija, JAV, Meksika). Savaimė suprantama, jog demokratinėse bei socialistinėse šalyse, kur pirmiausia siekiama ugdyti žmones visuomenės narius, valstybės piliečius, ilgiau trunka bendras visų vaikų mokymas vieningoje mokykloje. Tuo tarpu kapitalistiniuose kraštuose, kuriuose žmogaus lavinimą ir mokymą apsprendžia klasinė padėtis, vaikai anksti nukreipiami tam

³ Б. Саймон, Английская школа и интеллектуальные тесты, М., 1958.

⁴ Просвещение в странах мира, 1967, стр. 216.

tikra profesinė kryptimi, nors dar ir tęsiamas bendrasis, o ne profesinis mokymas. Ryšium su profesine mokymo kryptimi išskyla ir mokymo diferenciacijos bei atrankos reikalas. Jeigu jaunesnių vaikų mokymo diferenciaciją ir atranką lėmė klasinė padėtis arba tyrimais nustatomas vadinamasis bendrųjų gabumų lygis, tai profesinę diferenciaciją daugiau lemia visuomenės poreikiai, pačių vaikų interesai, polinkių bei gabumų kryptingumas. Vadinasi, čia ryškiau išskyla mokymo diferenciacijos reikalas pagal visuomenės socialinius bei ekonominius poreikius, iš vienos pusės, ir vaikų gabumų bei interesų kryptingumą — iš kitos. Taigi, yra būtinas reikalas orientuoti vaikus bei paauglius į tam tikrą vietą visuomeniniame gyvenime ir darbą.

Siekiant padėti kiekvienam jaunuoliui rasti kuo tinkamiausią, jo prigimtį bei išsivystymą atitinkančią vietą gyvenime, psichologijos mokslui keliami dideli uždaviniai. Vyresniojo amžiaus paaugliams (14—15 m.) jau ryškiau atsiskleidžia individualūs interesai, polinkiai ir gabumai, kuriuos specialiais psichologiniais tyrimais galima nustatyti ir atitinkamai jaunuolius orientuoti. Daugelyje kraštų profesinei konsultacijai bei atrankai plačiai naudojami įvairūs psichologiniai tyrimai, kurių duomenimis remiantis, paaugliai nukreipiami į atitinkamas profesines mokyklas.

Bendrojo lavinimo mokyklos vyresniojo amžiaus paaugliams bei jaunuoliams irgi turi tam tikrus profilius, atitinkančius pagrindinius visuomeninio gyvenimo poreikius. Nuo seno žinomi du pagrindiniai profiliai: kalbų arba humanitarinių mokslų ir realiųjų arba gamtos mokslų. Tačiau, vystantis kultūrai bei technikai, ir jie smulkiau skaidomi: į senųjų ir naujųjų kalbų (kartais atskirai dar išskiriamas nacionalinės kultūros mokslų profilis), į gamtos, matematikos, technikos, ekonomikos ir kt. profilius.

Psichologiniu atžvilgiu pirmiausia išskiriami polinkiai į humanitarinius ir tiksliuosius mokslus. Bet, smulkiau skaidant, konstatuojama tai, kad vieni jaunuoliai labiau linkę į senovės kalbas, kiti į naująsias arba į savo krašto istoriją, literatūrą ir pan. Polinkiai į tiksliuosius mokslus taip pat susiskaido, pavyzdžiui, į gyvąją gamtą, chemiją, fiziką, matematiką, ekonomiką, techniką. Smulkesnės diferenciacijos reikalas kyla, tiek atsižvelgiant į mokinių interesus bei polinkius, tiek ir į visuomeninio gyvenimo poreikius ir veiklos uždavinius. Kai kurie psichologai iškelia žmonių tipines struktūras, atitinkančias pagrindinius visuomeninio gyvenimo tipus. Pavyzdžiui, vokiečių pedagogas E. Sprangeris nurodo tokius visuomeninio kryptingumo individualinius tipus: teorinį, estetinį, socialinį, politinį, ekonominį ir techninį⁵. Vadinasi, teigiama, kad žmonėse vyrauja tokios pagrindinės savybės, kuriomis jie ryškiau išsiskiria iš kitų tarpo ir pilniau pasireiškia atitinkamoje veiklos srityje. Sprangeris ir teigia, jog mokinių lavinimą bei mokymą reikėtų diferencijuoti atitinkamai pagal tuos gyvenimo tipus. Iš esmės tokie tipai daug kuo panašūs į jau minėtus profiliuotos mokyklos tipus. I. Pavlovo nurodyti mąstantieji ir vaizdiniai arba teoriniai ir meniniai aukštosios nervinės veiklos tipai irgi duoda pagrindą organizuoti atitinkamus mokymo profilius.

Daugelyje kraštų, kaip matėme, pirmasis diferencijuoto mokymo etapas prasideda 10—11 m. vaikams, daugiausia remiantis bendraisiais gabumais (faktiškai socialine padėtimi). Antrasis etapas — nuo 14 iki 16 m. — smulkiau diferencijuotas mokinių interesų bei polinkių ir visuomeninių poreikių pagrindu. Ypač smulkėjanti diferenciacija vykdoma Prancūzijoje. Pirmoji diferenciacija, daroma nuo pradinės mokyklos 5 klasės, yra tokia: licėjai (pilnoji vid. mokykla),

⁵ Ed. Spranger, *Lebensformen*, Berlin, 1930.

koležai (nepilnoji vid. mokykla) ir aukštesnės pradinės mokyklos klasės. Licėjai iš karto skaidomi į klasikinį ir naujųjų kalbų skyrius. Po dvejų metų klasikinis skyrius dar skaidomas į klases su graikų arba su bet kuria naująja kalba, o dar po dvejų metų jis suskyla į keturias sekcijas (A, A₁, B ir C), o naujųjų kalbų — į dvi sekcijas (M ir M₁). A₁, C ir M₁ sekcijose mokoma daugiau matematikos ir gamtos mokslų. Pagaliau išleidžiamoji klasė skaidoma į tris sekcijas: filosofijos, matematikos ir eksperimentinių mokslų. Šitaip moksleiviai aiškiai orientuojami į atitinkamus aukštosios mokyklos mokslus. Licėjuose greta humanitarinės krypties skyrių nuo trečiųjų metų veikia technikos skyrius, kuris irgi dar skirstomas į dvi sekcijas (T ir T₁). T sekcijoje dėstoma viena užsienio kalba ir išplėstas gamtos-matematikos kursas, o T₁ — dvi užsienio kalbos ir ekonomikos mokslai. Išleidžiamosios T ir T₁ klasės skirstomos į dvi naujas sekcijas: 1) matematikos ir technikos; 2) ekonomikos ir humanitarinių mokslų. Techniniai licėjų skyriai rengia jaunuomenę daugiau praktinei veiklai, tuo tarpu humanitariniai — teoriniams mokslams. Pagal 1965 m. mokyklos reformą licėjuose pirmoji diferenciacija vykdoma į du skyrius: humanitarinį ir gamtos-matematikos, o dar po ketverių metų išskiriamas ir technikos skyrius. Išleidžiamajoje klasėje yra penkios sekcijos: A — filosofijos, filologijos, B — ekonomikos ir socialinių mokslų, C — matematikos ir fizikos, D — matematikos ir biologijos ir T — technikos.

Koležai skirstomi į tris skyrius: licėjaus, bendrojo lavinimo ir pradinių klasių. Licėjaus skyriuje mokoma pagal atskirą programą ir duodama teisė tiesiog pereiti į licėjų. Kiti du skyriai turi techninę kryptį ir yra techninių bei profesinių koležų parengiamasis tarpsnis.

Tokia smulki mokymo diferenciacija įgyvendinama tik didesniuose miestuose, tuo tarpu kaimo vietovėse vyrauja pradinės mokyklos. Tuo būdu darbo žmonių ir ypač valstiečių vaikams diferencijuotos vidurinės mokyklos sunkiai prieinamos. Prancūzijos pažangioji visuomenė bei kairiosios partijos kovoja už demokratinę mokyklą ir prieš tokią smulkią jos diferenciaciją. Tačiau viešpatuojančios klasės laikosi diferencijuoto mokymo, kaip įgalinančio geriau parengti išmokslintus, kvalifikuotus specialistus. Kova už demokratinę mokyklą kasmet darosi vis stipresnė.

Pažymėtinas Lanžveno—Valono Prancūzijos mokyklos reformos projektas, pateiktas parlamentui 1947 m. Projekto autoriai siekė sudemokratinti Prancūzijos švietimą ir padaryti visų laipsnių mokyklą visiems prieinamą. Projekto įžangoje pabrėžiama: „Švietimas turi duoti kelią į kultūrą visiems; švietimo demokratinimas visų pirma pasireiškia ne atranka, išskiriančia iš liaudies pačius gambiausius jos sūnus, o nuolatiniu visos nacijos kultūros lygio kėlimu“⁶. Projektu buvo siūlomas privalomas, pasaulietinis, nemokamas mokymas visu laipsnių mokyklose iki 18 metų. Buvo siūloma tokia bendrojo lavinimo mokyklų struktūra: 1) elementarinis ciklas, nuo 6 iki 11 metų, 2) vidurinis — orientacinis — ciklas, nuo 11 iki 15 metų, ir 3) apsprendžiamasis ciklas. Pirmųjų dviejų laipsnių mokyklose mokoma nediferencijuotai, taikant tam tikrą papildomą turinį pagal individualius polinkius ir gabumus ir skiriant daug dėmesio mokinių psichikos pažinimui; antro laipsnio mokyklose ypač rūpinamasi mokinius pažinti ir tinkamai juos orientuoti į diferencijuoto mokymo tipus. Trečiojo laipsnio (15—18 m.) mokyklose mokiniai skirstomi į tris sekcijas: p r a k t i n ė (kvalifikuotų darbininkų parengimas), p r o f e s i n ė (technikų ir kitų vidutinių

⁶ P. Langevin, H. Vallon, La réforme de l'enseignement, Paris, 1947, p. 5.

kvalifikacijų darbuotojų parengimas) ir teorinę (parengimas aukštajai mokyklai). Teorinė sekcija dar dalijama į 4 skyrius: humanitarinių-klasikinį, humanitarinį-šiuolaikinį, gamtos-matematikos ir technikos.

Nors šis projektas reakcingo parlamento nebuvo priimtas, tačiau išskeltos idėjos turi didelę įtaką Prancūzijos švietimui. Už jų įgyvendinimą kovoja pažangioji Prancūzijos visuomenė, Komunistų partijos vadovaujama.

Pažymėtina Švedijos vieningos diferencijuotos mokyklos sistema, kuri įgyvendinama, 1950 m. įvykdžius reformą. Ten yra 9 m. pradinė mokykla, kurios VII—IX klasės diferencijuotos, greta bendrųjų pagrindinių visiems dalykų įvedant atskiras dalykų grupes pasirinkimui. Pavyzdžiui, VII ir VIII kl. mokiniai gali pasirinkti: 1) dvi užsienio kalbas, 2) užsienio ir švedų kultūrą, 3) užsienio k. ir matematiką, 4) švedų k. ir matematiką, 5) mašinarštį ir rankų darbų ir 6) rankų darbus. Pasirinktiems dalykams VII kl. skiriamos 5 savaitinės valandos, o VIII kl.—7 savaitinės valandos, IX kl. turi šešis profilius: gimnazijos, humanitarinių mokslų, technikos, komercijos, socialinių-ekonominių mokslų ir profesinio parengimo. Pastarasis dar smulkinamas į mechaninį, namų ruošos ir bendro pobūdžio praktinį. Vadinasi, pirmieji penki profiliai duoda kryptį tolesniam mokslui, o pastarasis — profesinei praktikai. Į pilną vidurinę mokyklą įstoti duoda teisę tik gimnazijos ir humanitarinių mokslų profilis, o kiti profiliai — į specialias techninio pobūdžio mokyklas. Iš to aiškėja, jog Švedijos mokyklos reforma, panaikinusi anksčiau buvusią griežtą diferenciaciją nuo šešių pradinės mokyklos klasių, paliko diferenciacijos kryptį nuo septintos klasės pačioje pagrindinėje mokykloje. Mokydami profilio pasirinkimą lemia mokinių pažangumas bei interesai tam tikram dalykui.

Iš viso to matyti, kad kapitalistinėse šalyse, diferencijuojant mokymą, jaunoji karta nukreipiama eiti skirtingais keliais. Tik vienur į šiuos skirtingus kelius vaikai išvedami anksčiau, kitur vėliau.

* * *

Po antrojo pasaulinio karo įvykdytos liaudies demokratinėse respublikose mokyklų reformos nustatė pagrindinę bendrojo lavinimo 8 metų nediferencijuotą mokyklą. Kai kuriose respublikose (Jugoslavijoje, Čekoslovakijoje) ir pagrindinėse bendrojo lavinimo mokyklose greta privalomų skiriama po keletą valandų fakultatyviniams dalykams. Be to, kai kur išplečiama diferencijuota užklasinė veikla. Pavyzdžiui, Jugoslavijoje pionierių draugovių veikla suskirstyta į techninę, meninę, sportinę ir kt. kryptis. Daugumoje minimų respublikų baigusiems pagrindinę mokyklą yra įvestas tolesnis diferencijuotas mokymas: bendrojo lavinimo vidurinės ir profesinės bei techninės mokyklos. Bendrojo lavinimo vidurinės mokyklos diferencijuojamos į 2—3 profilius: humanitarinių ir realinių mokslų (Rumunija, Vengrija, Jugoslavija) arba humanitarinių, fizikos-matematikos ir chemijos-biologijos mokslų (Čekoslovakija). Kai kur vidurinės mokyklos vyresnės klasės dar smulčiau diferencijuojamos: į klasikines, pedagogines, ekonomines, technines ir kt. (Jugoslavija). VDR diferenciacija pradeda nuo pirmųjų klasių, toje pačioje klasėje sudarant mokinių grupes.

Sugretinę kapitalistinių ir liaudies demokratinė šalių mokyklines sistemas, aiškiai matome, jog pastarosiose išlaikoma vieninga 8 metų mokykla ir tik po to diferencijuojama į 2—3 pagrindinius profilius. Tuo tarpu kapitalistinėse šalyse, nežiūrint pastarųjų laikų tendencijos įgyvendinti vieningą pagrindinę mokyklą, jau nuo 4—6 pradinės mokyklos klasių vykdoma diferenciacija. Tokioje mo-

kyklų sistemoje pasireiškia tradicinis klasinis mokymo pobūdis, kuris pastaraisiais laikais grindžiamas psichologine mokinių atranka. Ryšium su mokymo demokratizavimu ir kapitalistiniuose kraštuose panaikinamas mokestis už mokslą visų tipų bendrojo lavinimo mokyklose ir teigiama, kad mokslas visiems vaikams teisiškai lygiai prieinamas, tačiau dėl turinės padėties ne visi gali tomis teisėmis naudotis.

Apžvelgus esamas įvairių kraštų mokyklų sistemas, matyti, jog vadinamoji psichologinė mokymo diferenciacija vykdoma, atsižvelgiant į mokinių gabumus ir specifinius interesus bei polinkius. Daugelyje kraštų 80–90% 14–16 metų paauglių pasukami į profesinę specializaciją ir tik 10–20% dar tęsia bendrąjį mokymąsi, nors jau su tam tikra diferenciacijos kryptimi.

Visa tai rodo, jog mokymo diferenciacija yra socialinis, psichologinis ir pedagoginis reiškiny. Tiek socialinio, o ypač gamybinio gyvenimo poreikiai, tiek ir vaiko individualybės bei vystymosi ypatybės, tiek ir mokymo bei auklėjimo uždavinių įgyvendinimo būdai iškelia būtinumą diferencijuoti mokymą. Tačiau šio būtinumo realizavimas priklauso nuo daugelio skirtingų sąlygų.

Žinoma, jog kapitalistinėje visuomenėje vyrauja klasinė mokymo sistema, vaikai pagal klasinį priklausymą mokosi atitinkamose mokyklose ir rengiasi atitinkamai vietai gyvenime. Tuo tarpu demokratinėje, o juo labiau socialistinėje, visuomenėje kiekvienas žmogus turi teises ir sąlygas visapusiškai vystytis. Šiuo atveju mokymas gali būti diferencijuojamas, iš esmės remiantis tik tai psichologiniu ir pedagoginiu pagrindu.

Tarybų šalyje, įgyvendinant visuotinį vidurinį mokymą ir rūpinantis visapusiškos asmenybės ugdymu, vienas pagrindinių principų tuo atžvilgiu — individualiai prieiti prie kiekvieno mokinio. Bandomos konkrečios mokymo indivi-

dualizavimo formos ir metodai. Tačiau tai liečia atskirus mokymo momentus. Tuo tarpu mokymo procese neužtenka individualaus priėjimo, o svarbu sudaryti kai kurias pastovios veiklos formas, duodant atskiroms mokinių grupėms tam tikras bendras veiklos užduotis, pritaikytas tipinėms mokinių savybėms. Tuo būdu diferencijuojamas mokymo procesas, bet ne mokymo keliai.

Vienas svarbiausių klausimų — talentų ugdymas. Talentingi vaikai dažniausiai jau į mokyklą ateina su aiškiais kurios nors meninės srities polinkiais ir sugebėjimais. Rečiau pastebimi moksliniai talentai. Masinė mokykla, remdamasi individualaus priėjimo principu, tam tikru būdu gali skatinti talentų vystymąsi. Tačiau tai dažniausiai vyksta atsitiktinai. Talentingiems vaikams organizuojamos atskiros mokyklos, tuo tarpu atskiros klasės gabiems ir mažesnių gabumų vaikams mūsų šalyje dar nėra mokslškai pagrįstos.

Mokiniai diferencijuojami pagal polinkius bei gabumus dažniau užklasinėje veikloje: pionierių būriuose bei grandyse, dalykiniuose būreliuose ir pan.

Mokymo turinį išplėsti ir pagilinti, taip pat ugdyti individualius mokinių polinkius ir gabumus padeda fakultatyviniai užsiėmimai, kurie vis labiau praktikuojami tarybinėje politinėje bendrojo lavinimo mokykloje. Žinoma, siekiant įgyvendinti fakultatyvinius dalykus, kaip diferencijuotą mokinių individualių psichinių savybių ugdymo formą, reikia mokyklą atitinkamai supsichologinti, t. y. orientuoti mokinius pagal jų individualius polinkius, interesus ir gabumus.

Vis gyviau keliamas vyresniųjų klasių furkacijos klausimas, t. y. kad bent vyresnėse klasėse mokiniai būtų skirstomi į atskiras homogenines klases. N. Gončarovas pažymi, kad įvedant furkaciją, nenusižengiama nei visapusiškos asmenybės ugdymo uždaviniams,

nei vieningosios mokyklos principams⁷. Kai kuriose mūsų mokyklose vyresnės klasės skirstomos į kelis profilius: a) fizikos-technikos, b) chemijos-technikos, c) gamtos-agronomijos ir d) humanitarinių dalykų. M. Melnikovas, įvertindamas ryšium su 1958 m. priimtu mokyklos įstatymu RTFSR PMA organizuotas diferencijuoto mokymo eksperimentinės mokyklas, pažymėjo: „Vienas iš pagrindinių šios sistemos uždavinių (...) yra priartinti mokslo pagrindus prie profesinio parengimo, apginkluoti moksleivius specialiomis žiniomis ir mokėjimais, pritaikomais gamybiniame darbe“. Šitokios rekomendacijos buvo duodamos, nuo 1958 m. vyresnėse klasėse pradėjus įvesti gamybinį darbą. Šiuo metu vyresnių klasių klausimas pas mus vis dėlto tebėra neišspręstas.

Mokymo diferencijavimo uždavinys ypač aktualus dabar, kai įgyvendinamas visuotinis vidurinis mokymas ir dauguma mokinių mokosi bendrojo lavinimo mokyklose. Čia labai svarbu sudaryti tinkamas sąlygas tiek mokinių gabu-

mams, tiek ir jų profesiniams polinkiams vystytis nuo pat pirmųjų klasių. Tokia diferenciacija gali dialektiškai sąveikauti su psichine ir socialine integracija.

Kai kuriose eksperimentinėse mokyklose heterogeninėse, t. y. įvairių vaikų gabumų bei polinkių, klasėse jau nuo pirmųjų klasių bandoma diferencijuoti mokymą, skirstant jo užduotis ir veiksmus pagal mokinių sugebėjimų lygį, darbingumą, gabumus ir požiūrį į mokymąsi. Žinoma, tai sudėtingas klausimas. Jis reikalauja pažinti individualias mokinių savybes ir yra susijęs su praktiniu mokymo organizavimu, metodų bei priemonių parinkimu. Tokie diferencijuoto mokymo heterogeninėse klasėse bandymai atliekami ir mūsų respublikoje. Kai kuriuos iš jų aprašė A. Kirsnauskaitė (žr. straipsnių rinkinį „Mokinių pažinimas ir mokymo diferencijavimas pradinėse klasėse“, K., 1968) ir K. Simanonis (Diferencijuoto mokymo pamokos, „Tarybinė mokykla“, 1969, Nr. 6).

VVPI
Pedagogikos katedra

Įteikta
1969 m. gruodžio mėn.

⁷ A. К. Гончаров, О введении фуркации в старших классах средней школы, «Советская педагогика», 1958, № 6, стр. 24.